

POST-TRUTH KAVRAMI VE TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE

Âdem Terzi

- Oxford Üniversitesi Yayınları, 2004 yılından beri bir önceki yıl kullanım sıklığındaki yoğun artışla öne çıkan; o yılın siyasal, sosyal, ekonomik vb. havasını yansıtan ve gelecekte kültürel bir motif olarak daha sık gündeme gelmesi muhtemel bir ifadeyi yılın kelimesi olarak belirlemekte. Belirlenen kelimeler sırasıyla şöyle: *chav*, *sudoku*, *bovvered*, *carbon footprint*, *credit crunch*, *simples*, *big society*, *squeezed middle*, *omnishambles*, *selfie*, *vape*, *face with tears of joy* (emoji olarak), *post-truth*, *youthquake*, *toxic* ve *climate emergency*.

Bu kelimelerin Türkçe ile ilişkileri ise kavramların bizdeki seyri-ne bağlı olarak farklı düzeylerde gelişmekte. Söz gelişi *bovvered*, *simples* gibi kavramlar için Türkçe bir adlandırma ihtiyacı duyulmazken *chav* benzeri davranış sergileyen gençler için “apaçi” ve başka Türkçe ifadeler konuşurlar tarafından uygun görülüyordu. *Carbon footprint*, *credit crunch*, *climate emergency* gibi çeviriye uygun olanları için de *karbon ayak izi*, *kredi sıkışıklığı/kredi arzı daralması*, *iklim acil durumu* gibi karşılıklar hemen dolaşıma sokuldu. Yanı sıra *sudoku* gibi özgün biçimiyle Türkçede yaygın olarak kullanılanlar da oldu.

Kavramların kullanım alanları da Türkçedeki kullanım sıklıkları açısından önemliydi ki *selfie* sözünün gündelik dilde çok hızlı yayılışı, bir karşılık bulunması gerekliliğiyle Türk Dil Kurumunu da harekete geçirdi. Karşılık arayışının bir kampanyaya dönüştürülmesi ise yaygınlığın boyutunu da göstermiş oldu: *selfie* sözü için Kuruma yaklaşık 1200 farklı karşılık önerisi ulaştı. Bunlardan en çok önerilen ilk beşi için ayrıca sormaca düzenlendi. Bulunan kar-

şılık (özçekim) ve *selfie* biçiminin her ikisi bugün Türkçede görülüyorsa da “selfie” merakının bir ölçüde dindiği söylenebilir.

2016 yılının kelimesi olan “post-truth” hakkında Türkçede yazılanlar ise artma eğiliminde. Bunda, siyasi söylemlerle ilişkili ortaya atılan kavramın siyaset dışındaki alanlarda da izlerinin sürülmeye başlanması etkili olsa gerek. Kavram için kullanıcılar tarafından önerilen karşılıkların sayısı da az değil: *gerçek dışı, gerçek ötesi, gerçeklik ötesi, doğru ötesi, doğruluk sonrası, gerçek sonrası, gerçeklik sonrası, gerçeğin ötesi, gerçek üstü, hakikat ötesi, hakikat sonrası, post-gerçek, post-hakikat, hakikat ötesilik, hakikat sonrasılık, post-olgusal, sahte gerçeklik, öznel gerçekleştirme, inanılmış gerçek, gerçeğimsi, gerçek aşımı, gerçek aşınımı, hakikat aşınımı, hakikatin önemsizleşmesi, gerçeğin bükülmesi*.¹

Gösterileni çabuk kavranabilen, bildik bir eyleme işaret eden ve gündelik dilde oldukça yaygın kullanılan *selfie* gibi bir yabancı söz için binden fazla karşılığın akla gelmesi anlaşılır bir durumsa da dar bir alanda kullanıldığı, bir eylemi değil bir durumu tanımladığı ve şu aşamada kullananların çoğunun hem iki dile hem de ilgili kavrama hâkim olduğu düşünüldüğünde, önerilen karşılıkların bu kadar çok ve birbirinden farklı olması ise “post-truth” yabancı kelimesini Türkçede karşılamanın kolay olmadığını gösteriyor. O zaman bu zorluk nereden kaynaklanıyor?

Oxford Sözlüğü, “post-truth”u “**adjective** Relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief.” biçiminde, “sıfat” türünden tanımlamakta. Verdiği örnekler de bu tanıma ve türe uygun: *‘in this era of post-truth politics, it’s easy to cherry-pick data and come to whatever conclusion you desire’ ‘some commentators have observed that we are living in a post-truth age’*

Kavram Türkçede ise genel olarak şu biçimlerde anlamlandırılmakta: *“Nesnel hakikatlerin/gerçeklerin/olguların belirli bir konu üzerinde kamuoyunu/halkın görüşünü belirlemede/oluşturmada duygulardan ve kişisel kanaatlerden/inançlardan daha az etkili olması/olması durumu/olması hâli.”* Çeviri olan bu tanım ise Türkçede bir sıfata değil bir ada işaret etmekte.

1 Türkçe karşılık önerileri konuyla ilgili kitaplardan, gazete, dergi ve sosyal mecra yazıları ile konuşmalardan alınmıştır. Aynı kişinin farklı karşılıklar kullanabildiği görüldüğünden, bazı önerilerin kaynağı belirlenemediğinden ve öneri sahibinin kimliği bu yazının bağlamını etkilemeyeceğinden her bir karşılığın önereni belirtilmemiştir. Çoğu birleşik kelime yapısında olan öneriler, bitişik/ayrı yazılış bakımından ilgili metinlerde geçtiği biçimde alınmıştır

İki dil arasındaki anlamlandırma farkı, bulunan karşılıklara da yansımış ve önerilerin ilkin sıfat ve ad olarak ayrışmasına sebep olmuş görünüyor. Buna göre; *hakikat ötesilik, sahte gerçeklik, öznel gerçekleştirme, gerçek aşımı, gerçek aşınımı, hakikat aşınımı, hakikatin önemsizleşmesi, gerçeğin bükülmesi* gibi ad yapısındaki önerilerin *siyaset, çağ, dönem* gibi adların başında sıfat işleviyle kullanılması zor olacaktır. Bu durumda bunların ya ilgili adlarla ad tamlaması yapısıyla bir araya getirilmesi ya da sıfat biçimlerinin de bulunması gerekmektedir: *hakikat ötesilik-hakikat ötesi, öznel gerçekleştirme-öznel gerçekleyen, sahte gerçeklik-sahte gerçek, hakikatin önemsizleşmesi-hakikati önemsizleştiren/hakikatin önemsizleştirildiği, gerçek aşımı-gerçek aşırın, gerçeğin bükülmesi-gerçek büken* gibi.

Aslına bakılırsa bu kadar uzun ve kendi içinde anlamını tamamlayan bir tanımın *sıfat* işleviyle verilmesi Türkçenin işleyişine uygun düşmüyor. Söz gelimi “kırık” sözü, yapı ve kök anlam olarak (kırılmış olan) sıfat işleviyle adların önünde kullanılabilirse de özel bir biçimde kırılmayla ortaya çıkan durum tanımlandığında ilgili söz artık ad işlevi kazanmaktadır: “Kırık: *ad* 1. Kemiğin bir etki ile kırılması, 2. Tavla oyununda oyun dışı bırakılan pul.” gibi. Buradaki ikinci tanım kolayca sıfatlaştırılabilir de: “Tavla oyununda oyun dışı bırakılan (pul)”.

“Post-truth” kavramı tanımlanırken; ortaya çıkan bir durum, ortaya çıkış sebebiyle birlikte sıfat işleviyle verilmek istendiğinde, ne sıfat-fiil ekleri getirilebilecek bir eylem/yüklem ne de ayraç içinde verilebilecek bir nesne/özne belirlenebilmektedir. Bu yönüyle bu kavramın durumu, renk adları gibi asıl olarak bir ada işaret eden, ancak sıfat olarak daha yaygın kullanılan yapılara daha çok benzemektedir. Bu gibi yapılar da Türkçede ad ve sıfat olarak iki ayrı tanımla verilmektedir: “Sarı: 1. *ad* Yeşille turuncu arasında bir renk, 2. *sıfat* Bu renkte olan.” Öteki türlü, kavram için önerilecek karşılığın sıfat yapısında olması, yapı değiştirmeden ad işlevi de kazanabilmesine olanak sağlayacaktır.

“Post-truth” sözünün yapısı da kavramın Türkçede karşılanmasını zorlaştırmaktadır. En başta Türkçede “post” gibi yapıların işlevini karşılayacak ön ekler bulunmamaktadır. *Alt-üst; iç-dış; ana-ara; önce-sonra-öte; öz; çift; kendi; yitim; karşıt* gibi sözcükler; *a-, bi-, pre-, post-, meta-, ultra-, oto-, in-, ex-, dis-, anti-* gibi yapıları karşılamak için kullanılsa da bunlar ön ek değil başlı başına bir anlam içeren ve başka sözcüklerle birleşik söz yapısıyla yeni anlamlar kuran birimlerdir. Buna bağlı olarak belli bir yabancı ön ek Türkçede farklı sözcüklerle, farklı ön ekler de bir tek kelimeyle karşılanabilmiştir. Söz gelimi yukarıdaki karşılık önerilerinde geçen “öte” sözcüğü “fizikötesi”nde “meta”, “kızılötesi”nde “enfra”, “morötesi”nde “ultra” işlevini üstlenmiştir.

Aynı kelime “sınır ötesi” gibi ifadelerde ise somut olarak yer belirtmek üzere kullanılmıştır.

İlgili kelimedeki “post” ön eki ise Türkçede daha çok “sonra” ifadesiyle karşılanmıştır: “ölüm sonrası” (postmortem), “travma sonrası” (posttraumatic), “ameliyat sonrası” (postoperative), “modernizm sonrası” (postmodernisme) gibi. Ancak bu ön ek ve Türkçe dengi, genellikle belli bir durumun özelliklerini, etkisini kaybetmesinden sonraki yeni ve başka bir aşamayı vurgulamak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla *gerçek/hakikat/doğruluk sonrası* ve benzer karşılıklar, bazı farklı yanlarıyla ötekilerden ayrışan durumlar için kullanılan bir “sıfat”tan çok, kalıcı ve değişmez bir aşamaya geçişi işaret eden birer “ad” gibi durmaktadır.

Yabancı ön ekleri karşılamada sıkça kullanılan “dış” sözü ise “gerçek” ifadesiyle birlikte “doğru olmayan, yalan” anlamını kazanmıştır ki bu karşılık “post-truth” kavramının Türkçede yanlış algılanmasına sebep olabilecektir. “Üst” yapısı ise “gerçek” ifadesiyle birlikte başka bir yabancı sözü karşılamak için daha önce kullanıldığından “gerçeküstü” karşılığı zaten bir anlam yüklenmiş görünmektedir.

Belki ön ek karşılamadaki zorluklar göz önünde tutularak bazı karşılıklarda ya bu ön ek korunmuş (*post-gerçek, post-hakikat, post-olgusal*) ya da ek dikkate alınmadan Türkçenin kendine özgü ifade yolları devreye sokulmuştur. Yabancı bir ön ek almış Türkçe bir kelimenin yaygınlaşma olasılığı ise yüksek görünmemektedir. *Sahte gerçeklik* gibi öneriler de anlamı “gerçek-gerçek olmayan” ikiliğine sıkıştıracağından kavramın özüne inemeyecektir. *İnanılmış gerçek, gerçek aşımı, gerçek aşınımı, hakikat aşınımı, gerçeğin bükülmesi* gibi öneriler de gerçeğin “gerçek olma niteliği”ni sorgular görünmekle aynı tehlikeyi barındırmaktadır. Oysa “post-truth” kavramını doğuran, gerçeğin yerini yalanın alması değil böyle bir yer değiştirme olsa da iletişimin iki ucundan biri tarafından bunun fark edilmemesi veya dikkate alınmamasıdır. Ayrıca bu öneriler de sıfat değil ad yapısında birleşik sözlerdir. *Öznel gerçekleştirme, hakikatin önemsizleşmesi* karşılıkları ise kavramı en iyi anlatan ifadeler olsa da bunlar da bir yandan ad yapısında oldukları gibi bir yandan bir karşılıktan çok “tanım” görünümündedir.

İkinci ayrışma ise “truth” sözünün anlam dairesinden, kavramın Türkçedeki karşılıklarında görüş birliğine varılamamasından kaynaklanmaktadır ki bu bakımdan öneriler üç biçimden dallanmaktadır: *hakikat, gerçek, doğruluk*.

İlgili terim sözlüklerinde “gerçek” sözüne “insan bilincinden/zihninden, algısından bağımsız olarak tözsel ya da nesnel bir var oluş” anlamı verilir-

ken “hakikat” sözü, “ölçüt olarak pratikte doğrulanan gerçekliğin düşüncedeki yansıması” biçiminde, düşüncenin/bilginin kendisini vurgulamak üzere tanımlanmaktadır. Yine ilgili sözlüklerde Arapça kökenli “hakikat” sözü, Türkçe “gerçek” sözü ile değil Türkçe “doğru, doğruluk” sözleriyle ilişkilendirilmektedir. Buna göre “post-truth” sözünün anlamı göz önünde tutulduğunda, buradaki “truth” için en doğru terim karşılığının “hakikat” sözü olacağı açıktır. Bu anlam ayırımından hareketle “gerçek” sözünün daha önce Batı kökenli “reel/real” sözüne karşılık olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

Felsefede ortaya çıkan bu anlam ayırımı gündelik dilde ise ortadan kalkmış görünmektedir. Zira Türk Dil Kurumunun sözlüğü de dâhil, Türkçenin güncel yazı dili sözlüklerinin çoğunda “hakikat” sözünün ilgili anlamları “gerçek” sözünün altında verilmektedir. “Doğru” ve “doğruluk” sözlerinin ilgili anlamları da yine “gerçek” sözüne aktarılmış görünmektedir.

Yazı dili sözlükleri terim sözlüklerine göre gündelik dille daha yakın ilişki içinde olduklarından günümüz Türkçe konuşurları tarafından “gerçek” ile “hakikat”ın eş anlamlı sözler olarak görüleceği, kullanıma dair bir tercih söz konusu olduğunda Eski Türkçeden beri dilde bulunan “gerçek” sözünün öne çıkacağı düşünülmektedir. Çünkü sözlükler, dilde olması isteneni değil olanı gösteren yapılardır. Bu nedenle “post-truth” kavramının gündelik dilde yaygınlık kazanacağı düşünülüyorsa bu alanla ilişkisi de göz önünde tutulmalıdır.

Öte yandan, en azından şu aşamada kavramın bir veya birkaç alandaki sınırlı kullanımıyla terim özelliği göstermesi de ona bir karşılık bulmayı zorlaştıran başka bir etken olabilir. Siyasi söylemlerle ilintili olarak ortaya atılan kavram, “kamuoyu” ile ilişkilendirilerek tanımlanmış ve örnekler de daha çok bu alandan verilmiştir. Ancak zaman geçtikçe sözün siyaset dışına taşındığı, başka alanlarla da ilişkisi kurulan yorumların giderek çoğaldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak kelimenin tanımı da bu alanları kapsayacak şekilde genişletilmeye çalışılmaktadır. Bunlardan biri, “Duygular kullanılarak gerçeğin manipüle edilmesi.” biçimindedir. Asıl tanım da ise açık olarak bir yönlendirmeden, bir müdahaleden söz edilmemektedir. Kişisel algıların/inançların/görüşlerin nesnel olgulara baskın gelişini ifade edilmekte, sebeplere dair ipucu verilmemektedir. Bu açıdan bakıldığında “post-truth” için önerilen karşılıklardan biri, kavramı en iyi açıklayan bir “tanım” olarak görülmektedir: *hakikatin önemsizleşmesi*.

Bunların dışında, bir dilde doğan kavramları başka bir dilde, dolayısıyla başka bir kültürde adlandırmanın zorluğu da eşikte beklemekte. Özellik-

le sosyal bilimler kapsamına giren adlandırmalar, genellikle yeniyi veya farklıyı ayırma işlevi gördüğünden bir kültür için yeni veya farklı görülen bir durum, başka kültürlerde olagelenden ayırt edici bir yan taşımayabilmektedir. Buna göre de kavramın gücünü “truth” kelimesinden değil asıl olarak “post” ön ekinden aldığı söylenebilir. Bu ön ek bir dönemdir birçok bildik kavramın önüne iliştiliyor oluşu, sadece siyasette değil başka alanlarda da değişikliklerin varlığını gösteriyor aslında.

İnsanlığın yolculuğunda yeniliklere dayalı değişim kaçınılmazsa da her yenilik, belli bir alanda gönenç sağlarken ciddi yan etkiler de gösterebiliyor. Teknoloji temelli gelişmelerle sağlanan iletişim olanakları da bunlardan biri olarak öne sürülebilir. Söz gelimi telefon, radyo, televizyon ve de genel ağ araçları iletişim ve bilgileşime dair çok önemli olanaklar sağlarken bu iki alanla ilgili biçim, içerik ve üslup değişiklikleri, insanlığın kazanımlarından olan yazılı kültürden önceki bir evreye ait sözlü kültür formlarına tekrar işlev kazandırmış görünüyor. Böylelikle, bilgiyi kayıt altına alıp bireysellikten kurtaran ve nesnel kılan yazı, hâkimiyetini tarihte ikinci kez söze bırakmış oluyor.

Bilginin ağırlıklı olarak tarafların beklentilerine yönelik kayganlık gösterdiği sözlü kültürde ise varyantlaşma bu nedenle başat idi, unutkanlıktan değil. Bu tür kültür ortamlarında dinleyicisiz anlatı olamayacağı gibi anlatıcının ve dinleyicinin o günkü ihtiyaçlarına göre her anlatı yeniden kurulanabilmektedir. Söz gelişi, halk hikâyesi gibi sözlü kültür anlatılarının anlatıcılar tarafından dinleyici tepkisine göre değiştirilebildiği bilinmektedir. Kısaca sözlü kültür ortamında bir bilgi, duruma göre değiştirilebilir veya gözden düşürülebilir. Bu yönüyle “post-truth” kavramı da bu yeni kültürün bir hediyesi olarak görülebilir.

Sözlü kültürün güçlü olduğu bu topraklarda ikincil sözlü kültür evresine geçişte de geç kalınmadığı/kalınmayacağı düşünülmektedir ki bu bakımdan “post-truth” kavramına Türkçede de uzun dönem ihtiyaç duyulacak gibi görünmektedir. Onu Türkçeleştirmek de kavramın fark edilmesini ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Yukarıda verilen önerilerden ise “gerçek sonrası” ve “gerçek ötesi” karşılıklarının anılan gerekçelere bağlı olarak “post-truth” kavramı için daha uygun olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, “ulusötesi” örneğinde olduğu gibi, tamlama kurduğu kavramı dışlayan, gündemden düşüren, özekten çıkaran işleviyle “öte” sözü ve gündelik dilde “hakikat” anlamı kazanmış “gerçek” sözü ile kurulan yapı, öneri olarak bir ölçü öne çıkmaktadır. Yapının “gerçekötesi” biçiminde bitişik yazılması ise ilgili yazım kurallarına

---

göre “öte” sözüne somut olmayan bir anlam yüklendiğini gösterecektir. Bu karşılık ayrıca hem ad hem sıfat işleviyle de kullanılabilir.

Kaynaklar:

- Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1987, 214 s.
- Alpay, Yalın, *Yalanın Siyaseti*, Destek Yayınları, İstanbul 2018, 183 s.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1996, 587 s.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 2 Cilt, TDK Yayınları, Ankara 2007, 1204 s.
- Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim: Aralık 2019)
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, 356 s.
- Komasyon, *Yazım Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara 2018, 584 s.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), Metis yayınları, İstanbul 1999, 224 s.
- Sarı, Mustafa, *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*, TDK Yayınları, Ankara 2008, 294 s.
- Şahin, Hatice, “Türkçede Ön Ek”, *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Bursa 2006, s. 65-77.
- Word of The Year*, <https://languages.oup.com/word-of-the-year> (Erişim: Aralık 2019)